

düşbed

DİCLE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ISSN: 1308-6219 Nisan 2019 YIL-11 Sayı 22

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

10.12.2018

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

22.04.2019

Doç. Dr. Ahmet İLYAS

Batman Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü
ahmetilyas@hotmail.com

1950 GENEL SEÇİMLERİNE GİDERKEN DEMOKRAT PARTİ'NİN DİYARBAKIR'DAKİ FAALİYETLERİ

ÖZET

Çok partili hayata geçiş sürecinin önemli mihenk taşlarından olan Demokrat Parti, Türkiye'de bir döneme damgasını vurmuştur. Gerek kuruluşu ve gerekse muhalefet ve teşkilatlanma açısından bakıldığında Demokrat Parti, Halk Partisi'ne şekil yönden ciddi olarak benzemektedir. Fakat ideolojiyi algılama ve yönetim uygulamalarıyla Halk Partisi'nden ayrılır. Demokrat Parti 1946 Genel Seçimlerine kırk beş ilde aday gösterebilmiş, bilhassa doğunun birçok ilinde teşkilatlanmaları tamamlanmadığı için aday gösterememişlerdir. Aday gösterilmeyen vilayetlerden biri de Diyarbakır'dır.

1946 yılı sonrası Nazım Önen başkanlığında Diyarbakır'da teşkilatlanan Demokrat Parti, özellikle üye kaydının hızlandığı görülmektedir. Yusuf Azizoğlu, Remzi Bucak ve Kamil Tayşi sayesinde Diyarbakır'da Halk Partisi'ne karşı Demokratların varlığı hissedilmeye başlandı. 1947 yılında ise Demokratların teşkilatlanmaları il ve ilçe düzeyinde tamamlanmıştır. Bu arada Demokrat Parti Genel Merkezi de Diyarbakır'a yönelik sık sık miting, toplantılarla seçime yönelik ciddi bir beklenti içerisinde olduklarını belirtmişlerdir. Bizzat Genel Başkan Celal Bayar ve üyeler Refik Koraltan ve Fuad Köprülü, seçim mitingi gerçekleştirmişlerdir. Diğer taraftan yapılan mitinglere halkın ilgisinin ciddi olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmanın amacı 1950 Genel Seçimlerine giderken Demokrat Parti'nin Diyarbakır'a yönelik stratejisi ve yapılan miting ile bürokratların Demokratlara karşı bakış açısı üzerine kuruludur.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır, DP, CHP, Seçimler, Milletvekili

THE DEMOCRAT PARTY'S ACTIVITIES IN DIYARBAKIR IN 1950

ABSTRACT

Democrats, one of the milestones of life multiparty transitional Party, it has been the hallmark of an era in Turkey. From the standpoint of both its establishment and opposition and organization, the Democratic Party is seriously similar to the People's Party. But it is separated from the People's Party by its ideology of perception and management practices. The Democratic Party was able to nominate for the 1946 General Elections in forty-five provinces, not to nominate candidates in many provinces of the east, in part because their organization could not be completed. One of the provinces that are not nominated is Diyarbakır.

It is observed that the membership of the Democrat Party, which was organized in Diyarbakır under the presidency of Nazım Önen after 1946, accelerated its membership. Thanks to Yusuf Azizoğlu, Remzi Bucak and Kamil Tayşi, the presence of Democrats against the People's Party in Diyarbakır began to be felt. In 1947, the organization of Democrats was completed at the provincial and district levels. In the meantime, the Democratic Party Headquarters also stated that they were in a serious expectation with regard to elections. General President Celal Bayar and members Refik Koraltan and Fuad Köprülü held an election rally. On the other hand, it is understood that the public interest in the meetings was serious. The purpose of this study is based on the Democratic Party's strategy towards Diyarbakır and the meeting with the viewpoint of the bureaucrats against Democrats.

Key Words: Diyarbakır, DP, CHP, Elections, Member of Parliament

Giriş

İkinci Dünya Harbi sonrası yaşanan gelişmeler, dünyada tek adam rejimlere karşı bir hamle niteliği taşıyordu. Amerika Başkanı bilhassa tek adam rejimiyle yönetim sergileyenlere ultimatoma vermiş ve bu rejimlere yönelik tutumunu açıkça belirtmişti. (Tuncer, 2012: 163). Bu bir anlamda güç hegemonyasını devreye koyacağı anlamına geliyordu. Konferansa katılan Türk Heyeti Başkanı Hasan Saka, Türk demokrasinin ileri bir demokrasi olduğunu, gerekirse bunu geliştirme adına önemli çalışmalar yapılabileceğini ifade etti (Yeşil, 2001: 41). Hasan Saka'nın savunma refleksinde Türk dış politikasının İkinci Dünya Savaşı esnasındaki dengeye dayalı politikalarının olumsuz sonuç verdiği kaygısı hissedilirken, Avrupa kamuoyu tarafından da Türkiye'de tek adam ve tek parti rejiminin sürmesinin rahatsızlık verici noktaya geldiği anlaşılmaktaydı (Uçarol, 2013: 631-636).

1945 yılı Türkiye'si ekonomik anlamda savaşa girmemesine rağmen seferberlik uygulaması, artan vergiler toplumda mühim bir hoşnutsuzluğu beraberinde getirmiştir. Özetle köylü fakirleşmiş, büyük toprak sahipleri ve ticaretle uğraşanlar ise zenginleşmişti. Halk Partisi bu durumu değiştirmek adına bazı değişimler yapsa da bu konuda yetersiz kaldığı biliniyordu. Dahası Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi, şekerden alına vergi, ekme karnesi ve İş Mükellefiyet gibi kanunlar, toplumda Halk Partisi'ne yönelik ciddi bir öfkenin olduğu anlaşılmaktaydı (Tekeli & İlkin, 2014: 34-59).

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1945 tarihindeki meclis açılış konuşmasında faşizme karşı demokrasinin üstün geldiğini, demokrasinin en büyük eksikliğinin muhalefet olmamasına dikkat çekerek, çok partili hayata geçilebileceği belirtti (Ahmad, 2002: 102). Bu yeni bir durumdu. Zira hiç kimse İnönü'den böyle bir hareket de beklemiyordu. Ancak CHP içerisinde az olsa muhalefet görünmeye başlamıştı. Bunun ilk kıvılcımları 1945 yılı içerisinde meclise gelen *Çiftçiyi Toplandırma Yasası* ile ortaya çıktı (Zürcher, 1994: 210). İsmet İnönü, VII. dönemin ikinci yılındaki meclis açılış konuşmasında Çiftçiyi Topraklandırma Yasası'na değinerek bu kanunun çıkması halinde çiftçinin rahat edeceğini belirtmiştir (TBMM ZC, D. VII, C. XX, 1945: 3). Bu temenni içerisinde görüşmesine başlanılan kanun çok ciddi tartışmaların yaşanmasına neden oldu. Tartışmanın tarafları Adnan Menderes, Refik Koraltan ve diğerleri ile arasında geçti. Tartışma sonrası yapılan oylama neticesinde Celal Bayar ve Adnan Menderes'in başını çektiği grup yasanın aleyhinde oy kullandılar (Balci & Karadeniz, 2018: 275). Muhalefetin bu tutumu onların örgütlenmesine de zemin hazırladı (Toker, 1990: 40). Bütçe görüşmeleri sırasında da bu grup örgütlenmelerini ileri bir seviyeye taşıdılar. Bu arada tüm bunlar olurken Bayar, Menderes, Koraltan ve Köprülü'nün parti meclisine verdikleri Dörtlü Takrir, yeni bir partinin kurulması hedeflerini ortaya koydu (Kahraman, 2010: 160). Zira önerge sonrası disiplin kuruluna gönderilen Bayar hariç diğer vekiller partiden ihraç edilirken, Bayar da partiden istifa ettiğini açıkladı. 7 Ocak 1946 tarihinde Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü bir araya gelerek Demokrat Parti'yi kurduklarını açıkladılar (Eroğul, 1990: 12). Ancak Zekeriya Sertel, Demokrat Parti kurma fikrinin Toprak Kanunu'ndan önce kararlaştırdıklarını, hatta Celal Bayar, Adnan Menderes, Tevfik Rüştü Aras'ın Ankara'daki evinde kendisinin bulunduğu toplantıda parti kurma kararlarını aldıklarını ifade etmektedir (Sertel, 2001: 226).

Demokrat Parti kurulduktan sonra teşkilatlanma sürecine girdi. Yeni kurulan bir parti olarak toplumun ilk başta teveccüh gösterme oranı yüksek olmasa da bilhassa batı bölgelerinde teşkilatlanma süreci hızlı olduğu görülmektedir (Ahmad & Turgay Bedia, 1976: 42). Nadi Nadi Cumhuriyet gazetesinde Demokratların teşkilatlanmalarına yönelik şu ifadeleri önemlidir:

"Bu üç yıl içinde kurucu liderlerin yurt içinde bitmez tükenmez seyahatler yaparak rekor kırdıkları muhakkaktır. Hemen her ilde birçok mitingler tertip edilmiş, kurbanlar kesilmiş, nutuklar söylenmiştir. Kurbanlar fakir fukaraya dağıtılmak şartı ile bu gibi toplantıları faydalı bulanlardanız Halk dertlerini döker, memleket duvarlar etrafında fikrini söyler, ülküsünün yüreklerde yaşadığını gözlerle görür. Yarının büyük hatipleri, politikacıları ve devlet adamları da hayatın içinden yetişmiş olur"(Cumhuriyet, 1949: 1). Ancak ekonomik nedenle bazı bölgelerde teşkilatlanma olmadığı da ifade edilmektedir (Öner, 1948: 18-19). Parti kuruluşunu izleyen günlerde ilk başlarda 16 il, 36 ilçede

teşkilatlanma sağlanırken daha sonra partiye geniş katılımların olduğu görülmektedir (Goloğlu, 1982: 44). Bu katılımların il ve ilçede bulunan yerel yöneticiler tarafından Halk Partisi yönetimine bildirildiği de görülmektedir.

CHP, Demokrat Parti'yi ilk başlarda bir müstakil grup gibi görme hevesi, Demokratların hızlı teşkilatlanmaları ve partiye teveccühün artmasıyla son buldu. Bunun üzerine CHP, genel seçim tarihini öne alarak Demokratları gafil avlamaya çalıştı. 31 Mayıs 1946 tarihinde seçimlerin öne alınmasıyla ilgili yasa mecliste görüşülmeye başladı. Demokratların tüm itirazlarına rağmen, 5 Haziran 1946 tarihinde genel seçimlerin yapılacağı kararı alındı (T.C. Resmi Gazete, S. 6326, 6 Haziran 1946: 10701). Demokratların yasaya karşı çıkmamalarının en büyük sebebi *açık oy, gizli tasnif* üzerine kurulu olmasıydı. Zira bu durum Demokratlara göre seçim güvenliğinin olmamasını ortaya koyduğu gibi yerel yöneticilerin CHP lehine seçimlere müdahale edeceklerini olan inançlarından kaynaklanmaktaydı. Tüm bunların yanında Demokratlarda seçimi boykot etme düşüncesi de oluştu. CHP ise Demokratların yaklaşımına şiddetle karşı çıkarak bu durumu vatan hainliğinin seviyesine taşımaya başladı (İnan, 2006: 193). Bu arada Demokratlar da seçimlere katılıp katılmama kararı için parti organlarını topladılar. Toplantı sonrası CHP'nin yaptıklarını halka anlatmak amacıyla seçimlere katılma kararı alındı.

1946 Genel Seçimleri ve Diyarbakır

DP, parti kurulu toplantısında alınan karar ve CHP'den gelen seçim güvenliği ile ilgili garanti vermiş olmaları üzerine boykot kararından vazgeçtiler. Hızlıca seçim kampanyalarını başlattılar. DP'nin seçim kampanyaları, genel olarak açık toplantıları ve miting şeklinde başladı (Gülsünler & Ertürk, 2012: 92). Özellikle il ve ilçedeki yerel idareciler ile bürokratların CHP'ye hoş görünme adına Demokratlara karşı gereğinden sert davrandığını belirtmek gerekir. Öyle ki Demokratların radyodan propaganda yapmalarına izin verilmemesi üzerine yapılan itiraz sonrası Mümtaz Faik Fenik Demokrat Parti adına 16 Temmuz 1946'da seçim konuşmasını yapmıştır (BCA, 30.10.0.0/129.929.15). Bu durum ister istemez birçok yerde istenmeyen olayların yaşanmasına sebebiyet verdi. Yerel idareciler ile bürokratların sert tutumu Demokratlarda seçim güvenliği ve seçim sonuçlarının objektif olmayacağı gerçeğini ön plana çıkardı. Tüm bunlara rağmen Demokratlar, halkın ayağına girmekten ve köy köy gezip oy istemekten vazgeçemediler.

Demokratların "*yeter artık söz milletindir*" çıkıyla başlattıkları kampanyasıyla başlattıkları kampanya seçim sonuçları açısından pek adil görünmüyordu. 21 Temmuz 1946 günü yapılan seçim sonuçlarına göre Cumhuriyet Halk Partisi 395, Demokrat Parti 66 ve Bağımsızlar 4 milletvekilliği kazandı. Seçim sonuçları Halk Partilileri tatmin ederken, Demokratlar ise bu sonuçlara hile bulaştığı gerekçesiyle birçok yerde itiraz dilekçelerini verdiler (Goloğlu, 1982: 84).

Demokratlar meşru olmayan bir seçim sonucu kabul etmeyecekleri ifade ettiler. Zira *açık oy, gizli tasnif* demokratik usullere göre hiç ama hiç değildi. Seçim sonuçları basın gündemine gelince sıkıyönetim komutanlığı vatandaşları galeyana getirecek haberlerin gözden geçirilerek haber yapılmasını istemiş, aksi takdirde sıkıyönetim komutanlığının üzerine düşen görevini yapacağını ifade ederek bir nevi aba altından sopa göstermişti (Toker, 1990: 125). Bu koşullar altında İsmet İnönü'ye giden DP'liler, seçimlerin meşru olmadığını ifade ederken, İnönü ise cevap verme eğilimine girmedi. Bu arada sıkıyönetimin altı aylığına yeniden uzatılması, bundan böyle iktidar muhalefet ilişkisinin hangi yöne gideceği belli olmuştu. Fakat DP'liler ne olursa olsun CHP'nin siyasi sultasını kırma konusunda ciddi bir muhalefet göstereceğini 1946 yılındaki seçimlerde göstermişti. CHP ise DP'den beklediği Müstakil Grup gibi hükümeti denetlemesini bekliyorlardı. Hatta CHP, Müstakil Grup odasını DP'ye vererek tavrını belli etti.

Demokratların seçime giremediği yerler de vardı. Aralarında Diyarbakır'ın da bulunduğu Ağrı, Bingöl, Bitlis, Çoruh, Gümüşhane, Hakkâri, Kars, Kırşehir, Malatya Mardin, Muş, Niğde, Rize, Siirt ve Van gibi on altı şehirde teşkilatlanmalarını sağlayamadığı gerekçesiyle buralarda aday gösteremediler (Goloğlu, 1982: 65). Diyarbakır özelinde Demokrat Parti teşkilatlanmalarını geç yaptığı için milletvekili seçimleri ezcümle CHP listesi kazanmıştır. CHP'den seçilen milletvekilleri şunlardır. Fazıl Ahmet Aykaç, Vedat Dicleli, Cavit Ekin, Feyzi Kalfagil, Osman Ocak, İhsan Hamit Tigrel, Abdurrahman Şerif Uluğ.

Demokrat Parti'nin Diyarbakır Stratejisi ve Mitingleri

Kırk beş ilde teşkilatlanan Demokrat Parti sahip olduğu 69 milletvekiliyle Halk Partisi'ne karşı ciddi bir muhalefet gibi duruyordu. Esasında Demokratlar, kurulma amacı olarak Halk Partisi'nden farklı değildi. En azından ideolojileri Halk Partisi'ne benzerken, sadece o ideolojiyi yorumları biçimi farklıydı (Ahmad, 2011: 236). Tüm bunların yanında Demokratlar CHP'ye karşı ciddi bir muhalefet örneğini göstereceklerini meclisin açılmasıyla ortaya koydular. Özellikle 1946 Genel Seçimlerinde usulsüzlük ifadeleri meclis kürsüsünden sık sık dile getirildi. Halk Partililer ise Demokratları Komünist olmakla suçladılar.

Demokratlar bir taraftan Halk Partisine karşı mücadele ederken diğer taraftan da il ve ilçedeki teşkilatlanmalarına hız verdiler. Esasında hem bürokrasiden hem de yerel yöneticilerin taraflı davranışlarını görüyorlardı. Ancak tüm bunlara rağmen halkın teveccühü onları bu yoldan alıkoymadı. Bilhassa 1946 Genel Seçimlerinde teşkilatlanma sağlayamadıkları diğer doğu illerine büyük önem vermişlerdir. Diyarbakır'da ise Nazım Önen tarafından kurulan il başkanlığı ilçelerde teşkilatlanmaya başladılar. Nazım Öner'e destek olarak Kamil Tayşi ve Ziraat Bankası Diyarbakır Müdürü Hulusi Yetişkin de katılmıştır. Bu arada CHP İl İdare Kurulu'ndan Tahsin Cahit Çubuk(eski Diyarbakır gazetesi sahibi), Hulusi Yetişkin'i genel merkeze şikâyet etmiştir.

Demokratlar için Diyarbakır'ın kazanılması diğer doğu illerinin kazanılması için bir kale niteliği taşımaktadır. Hem Celal Bayar hem de diğer Demokrat Parti kurucuları sık sık Diyarbakır'ı ziyaret etmişlerdir. Bu ziyaretler bazen miting şeklinde bazen de toplantı şeklinde kendisini göstermiştir. Bu ziyaret ve mitinglerin valilikler tarafından genel merkeze bildirildiği anlaşılmaktadır. Demokrat Parti'nin Diyarbakır seçim çıkarması genellikle Celal Bayar, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü etrafında cereyan etmiştir. Bu arada Diyarbakır Demokrat Parti il başkanı olan eski belediye başkanı Nazmi Ören, Doktor Kamil Tayşi ve Silvan Belediye Başkanı Yusuf Azizoğlu tarafından partiye üye toplamaya başlamışlardır. 1947 yılı için, il başkanı Nazım Önen, üyeler Nazım Göksu, Etem Olcay, Kemal Güneli, Emin Topalan, Selim Telli, Nuri Onur, Kamil Tayşi, Ramazan Cananoğlu. Bismil ilçesi, başkan İrfan Altuğ, Terzi Kemal, Tahir Kalkan, Hamza Budak, İzzettin Köksu, Nalbant Davut, Mustafa Aslanboğan. Çermik ilçesi başkan Bedri Ekinci, üyeler: Mehmet Abacı, Zülfikar Yıldırım, Şakir Demir, Zühtü Özen, Süleyman İpek. Çınar ilçesi, başkan Hamit Demir, üyeler: Ali Palabıyık, Cemil Boylu, Mehmet Ölmez ve Şeyhmus. Eğil ilçesi, başkan Muharrem Altıntan, üyeler: Ali Ayna, Baki Batur, Mehmet Kılıç, Mehmet Okyay. Ergani ilçesi başkan Fehmi Yavuz, üyeler: Feyzullah Akgün, Harun Yüksel, Hayri Karakoç, Mehmet Rıza Gülbenk, Sabri Tatlıcan. Lice ilçesi başkan Ahmet Erdoğan, üyeler: Asım Sonsuz, Hamit Kuş, Sabri Bilal. Silvan ilçesi başkan Ahmet Akülke, üyeler: Abdo Yürük, Ahmet Demir, Halil Acer, Muhittin Karaer, Mustafa İpek'ten teşekkül edilmiştir (BCA, 490.01/439.1819.2). Listede diğer yandan Hani bucağı ile köylerdeki oluşumdan da bahsedilmiştir. Listede dikkat çeken taraf neredeyse her yerde Demokratların teşkilatlandığıdır. Diğer taraftan listede kadınların da olmadığı görülmektedir. Sonuç olarak DP'nin toplam üye sayısı da üç bini geçmişti. Buna göre, merkez İlçesi (Mardin Kapı Ocağı: Kayıtlı üye 72, Dağkapı Ocağı 306 Üye, Yenikapı Ocağı 221 Üye, Urfakapı Ocağı 195 Üye), Bismil İlçesi 229 Üye, Çermik İlçesi 150 Üye, Eğil İlçesi 291 Üye, Kulp İlçesi 295 Üye, Ergani İlçesi 171 Üye, Silvan İlçesi 171 Üye, Çınar İlçesi 155 Üye, Hani Bucağı 507 Üye, Dicle Bucağı 141 Üye, Behramki Bucağı 80 üye olarak belirlenmiştir (Akçay, 2013: 57).

Bu arada Demokratların Diyarbakır'da örgütlenmelerini tamamlamaları Halk Partilileri tedirgin etmiş olmalı ki her türlü bilgi ve istihbari haberi genel merkeze bu konuyla ilgili bilgi vermişlerdir: "Aylardan beri memlekette yedi kişi bulup bir türlü Demokrat Parti müteşebbis heyetini teşkil edemeyen Nazım Önen ve Doktor Kamil(Ahmet Kamil Tayşi) adındaki memleketin şer ve hıyanete müsait nankör evlatları bu fırsattan istifade ederek etraflarında toplanmış buldukları Halk Partisi'nden ayrılmış vatandaşların istemeyerek iştirakiyle dün Diyarbakır'da da Demokrat Parti şubesini açmaya muvaffak oldular" (BCA, 490.01/365.1536.1). İkinci şikâyet ise CHP Diyarbakır Milletvekili Osman Ocak tarafından genel merkeze yapılmıştır. Ocak'ın şikâyetinin temelinde şu noktalar dikkat çekicidir: "Diyarbakır ve havalisinde malum olduğu üzere parti hayatı henüz yeni başlamış sayılabilir. Ancak üç senelik bir ömre malik bulunan Diyarbakır'daki partiyi diğer illerimizdeki partilerle bir tutmamak lazımdır. Hala tam teşekkül edememiş, prensip ve umdelerini

köylere kadar götürememiş, kendini etrafına henüz hakikiyle tanıtamamış olan Diyarbakır teşkilatı her suretle takviye edilmeye muhtaçtır. Partimiz henüz ilçe ve bucaklarda esaslı olarak kurulmadan ve bilhassa köylerde semt ocakları açmadan, Demokrat Parti teşekkülü parti ve particiliğin ne olduğunu bilmeyen köylüler üzerinde garip tesirler yaratıyor. Karşı parti her gün biraz daha faaliyetini arttırmakta ve ilçelerde, bucaklarda teşkilat yapmaktadır” (BCA.490.01.152.608.1).

Demokrat Parti'nin Diyarbakır'a yönelik ilk mitingi genel seçimler sonrası 1947 yılı sonrasında gerçekleşmiştir. Bu geziye Samet Ağaoğlu, Refik Koraltan katılmış öncelikle Adana'ya gelinmiş daha sonra Elazığ, Antep, Malatya, Mardin ve Diyarbakır şeklinde son bulmuştur. Diyarbakır'daki toplantıyla ilgili elimizde yeterince bilgi bulunmamaktadır. Ancak 1948 yılındaki mitingle ilgili olarak Diyarbakır Valisi Rıza Ünal'ın raporu önem taşımaktadır. Raporunda Fuat Köprülü'nün de aralarında bulunduğu kişilerin Mardin'den arabayla Diyarbakır'a kadar ki geliş öyküsü raporda yer almaktadır. Raporunda devamında şu ifadeler yer almaktadır:

“Demokrat Parti milletvekillerinden Refik Koraltan, Fuat Köprülü yaklaşık 500 kişinin katıldığı grubu selamlayıp, Demokrat Parti il ikinci başkanı Doktor Kamil Tayşi'nin evinde istirahate çekilmişlerdir. 15 Nisan 1948 günü Dağkapı semtinde ve şehir sineması arkasındaki meydana Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından saat 17'de Demokrasi mevzulu bir konuşma yapılmış, bu konuşmalarda daha ziyade Demokrasi esaslarının doğuşu ve yayılışı bildirmekle beraber, Refik Koraltan ise 22 Temmuz beyannamesini müteakip her ne kadar idari baskı azalmış ise de yeniden mevzii olarak yer yer halka tazyik yapılmakta olduğunun görüldüğü ilave edilmiştir”(BCA, 030.01/66.409.2).

Vali Ünal raporunun devamında Demokrat Partili kişilerin Umumi Müfettiş Avni Doğan'ın Diyarbakır'ın imar yönünden ilerleme kaydedildiğini kendilerine söylediğini ancak Diyarbakır'ın harap içinde olduğunu belirttiklerini not etmiştir (BCA,030.01/66.409.2/2). Demokratların Diyarbakır seçim çıkarması, genel merkez tarafından olumlu sonuçlanmış olacak ki, DP'den ilk heyetin Diyarbakır'da miting yapması halkın teveccühünün sağlanması üzerine Haziran 1948'de Celal Bayar, Fikri Apaydın, Kamil Gündeş Diyarbakır'a gelerek spor salonunda ikinci mitinglerini gerçekleştirmişlerdir.

Bu miting sonrası Diyarbakır DP İl Başkanı Nazım Önen, Cumhurbaşkanı İnönü'ye bir mektup yazmıştır. Mektup daha çok kongrede alınan kararlarla ilgilidir. Bu mektupta şunlar yer almaktadır: *“Bugün Diyarbakır'da spor sahasında Demokrat Parti Genel Başkanı Sayın Celal Bayar, beraberinde bulunan kıymetli mesai arkadaşları Kayseri milletvekilleri Fikri Apaydın, Kamil Güneş ile yirmi binden fazla halkın iştiraki ile yapılan miting sonunda halkın istekleri aşağıda yazılı maddelerle tespit edilmiş, bunların tahakkuk ettirilmesi için partimiz tarafından yüksek makamınıza arzına karar verilmiştir. 1) Hilesiz, hürdasız bir seçim kanunu, adli teminatlı bir seçim. 2) Zamanın aşmasıyla kudret ve tesirini tamamen kayıp edip ayakta duramayacak bir hale gelmiş olan memurun muhakematı hakkındaki kanunun ya yürürlükten kaldırılması ya da zamanın icaplarına ve demokrasi rejimine uygun bir hale getirilmesi. 3)12 Temmuz 1947 ruh ve metni ile delalet ettiğine manası ile gerçekleştirilmesi. 4)Milli iradenin serbest tecellisine mani olabilecek bilumum engellerin yol edilmesi. 5)Milleti hadim, kendi kendilerini hâkim mevkilerde görmek isteyen totaliter ruh ve zihniyetli şahıslara devlet ve hükümet teşkilatında yer verilmemesi 6) Okullarda din ve ahlak derslerinin Türk çocuklarına okutulması”(BCA,030.01/40.241.10/2).*

Bu mektup şu yönüyle değerlendirilmelidir. Öncelikle CHP yönelik sanki dinden uzak bir parti konumuna sokulmak istenmiş, diğer taraftan ise Cumhurbaşkanı İnönü'ye 12 Temmuz Beyannamesi hatırlatılmaktadır. Ayrıca bu mektubu kaleme alan kişinin Halk Partisi'nden iki dönem belediye başkanlığı yaptığı da unutulmamalıdır.

1950 Genel Seçimleri ve Diyarbakır

1950 Genel Seçimlerine giderken CHP; Vedat Dicleli, Cavit Ekin, Feyzi Kalfagil, Osman Ocak, Vefik Piriñçioğlu, Hamit Tiğrel ve Şeref Uluğ'u milletvekili aday göstermiştir. Demokrat Parti ise Kamil Tayşi, Nazım Önen, Yusuf Kamil Altuğ, Mustafa Ekinci, Yusuf Azizoğlu, Ferit Alpiskender, Mustafa Remzi Bucak'ı aday gösterilmiştir(BCA, 030.10/77.510.10/2). Aday

gösterdiği kişiler bazındaki değerlendirmeler, Demokratların Diyarbakır ve diğer doğu illerindeki seçim stratejisini oluşturmaktadır. Belirlenen adaylardaki özelliklerine bakıldığında ilk olarak birçoğunun Kürt kökenli ve Kürt meselesi hakkında değerlendirmelerde bulunabilecek kişiler olduğu, diğer taraftan yerel eşraf içerisinde olmaları ve halk tarafından sevlmeleri, aşiret olgusunu ortaya koyan, oy potansiyeli taşıyan kişiler olarak ifade edilebilir. Örneğin DP'nin belirlediği adayla ilgili CHP Diyarbakır Bölge Müfettişi Hikmet Fırat'ın genel merkeze gönderdiği şu bilgi yukarıda ifadeyi doğrulamaktadır: *“Diyarbakır'ın durumu iki yıldan beri muhtelif raporlarımı arz ettiğimden başka bir değişiklik göstermemiştir. Muhalefet namına garptan affedilerek gelen zümre ile koyu ırkçı ve iftiracı zümre ve arazisi ellerinden kanunların muhtelif yollarla alındığı ağalar ve derebeyi zümresiyle, isyan dolayısıyla babaları ve dayıları kanun yoluyla idam edilmişleri ve şeyhleri bulmaktayız. Bu irticacı ve intikamcı zümrelerin her türlü nizam asayişini bozmaya yeltenecekleri de her an memul ve beklenmektedir. Şeyh Sait isyanını idare eden Şeyh Şemsettin tahakkuk eden suçlarından ötürü hükmen idam edilmiştir. Bu adamın oğlu bulunan ve şimdiye kadar Uşak'ta oturan Şeyh Heybetullah, DP partisinin davetiyle Diyarbakır'a gelerek, DP adına milletvekili adayı gösterilmiştir. Bu zata Silvan, Bismil, Kulp ve Lice kazalarında kayıtsız şartsız bağlı müritler vardır. Bu köylerde müritleri ve sofileri vasıtasıyla Demokrat Parti'ye girmelerini tebliğ etmekte ve dini ve şeraihi ihya edeceğini ve babasının türbesini yaptıracağını telkin etmektedir”* (BCA. 365.1537.1.28).

Diğer taraftan CHP'nin halen üye sayısı açısından Demokratlardan çok fazla olduğu görülmektedir. Yani seçim sonucu kimse tarafından tahmin edilemiyordu. Dahası bürokrasi ve yerel yöneticiler Halk Parti'sine gönül veren kişilerdi. Tam aksine Demokratların gerçekleştirdikleri mitinglerde de halkın DP'ye karşı ciddi bir teveccühü görülüyordu. Tüm bunların yanında bazı Halk Partilerin zorbalığa başvurarak halkın gözünü korkutma gibi vukuatlar da yok değildi (Akçay, 2013: 65). Çok anlaşılıyordu ki seçim her iki taraf arasında çetin bir mücadele içerisinde geçecekti. 14 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleşen genel seçimlerde oyların yüzde 53.59 oranıyla 408 milletvekili çıkarırken, CHP ise oyların 39.98'ini alarak 69 milletvekiline sahip olmuş, bağımsızlar oyların yüzde 3'ü kadar oyuyla 9 milletvekili, MP ise 1 milletvekili çıkarmıştır. Bu seçime katılım yüzde 88'e çıkmıştır (Pektaş, 2010: 435). Diğer seçimlere nazaran katılım bir hayli yüksektir.

Diyarbakır açısından ise farklı bir tablo ortaya çıkmamıştır. Buna göre 14 Mayıs 1950'de Diyarbakır'dan 103 bin 246 kişi sandık başına giderken; 48.000 kişi Cumhuriyet Halk Partisi'ne, 53.561 kişi de Demokrat Parti'ye oy vermiştir. Demokrat Parti'nin Diyarbakır'da en çok oy alan parti olması sonrası, DP Diyarbakır'dan; Yusuf Kamil Aktuğ, Ferit Alpiskender, Yusuf Azizoğlu, M. Remzi Bucak, Mustafa Ekinci, Nazım Önen ve Kamil Tayşi'yi meclise göndermiştir.

Demokrat Parti Diyarbakır milletvekilleri değerlendirildiğinde, Yusuf Kamil Aktuğ Diyarbakırlı olup eski bir rütbeli askerdir (TBMM Milletvekili Kişisel Dosyası, Sicil No:1647). Ferit Alpiskender, Diyarbakır doğumlu olup avukatlık yapmıştır. Ayrıca bir dönem de ulaştırma bakanlığı görevinde bulunmuştur (TBMM Milletvekili Kişisel Dosyası, Sicil No:1648). Yusuf Azizoğlu Diyarbakır'ın Silvan ilçesinde dünyaya gelmiştir. Uzun süre doktorluk yaptıktan sonra bir dönem de Silvan Belediye Başkanlığı yapmıştır. Demokrat Parti'nin Diyarbakır'da teşkilatlanmasında önemli rol oynamış, diğer tarafından Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı görevini de ifade etmiştir (TBMM Milletvekili Kişisel Dosyası, Sicil No:1646). Mehmet Remzi Bucak, aslen Diyarbakır'ın o dönem ilçesi olan Siverek doğumludur. Hukukçu olan Bucak, IX. Dönem DP listesinden aday gösterilmiş ve milletvekili olarak seçilmiştir (TBMM Milletvekili Kişisel Dosyası, Sicil No:1649). Mustafa Ekinci 1904 Diyarbakırlı doğumludur. Çiftçi olan Ekinci, iki dönem milletvekilliği görevinde bulunmuştur (TBMM Milletvekili Kişisel Dosyası, Sicil No:1650). Nazım Önen, eski DP'nin Diyarbakır il başkanlığını yapmış bir dönem belediye başkanlığı görevinde bulunmuştur. Çiftçilikle uğraşan Önen, DP'nin Diyarbakır'daki teşkilatlanmasında mühim vazifeler yerine getirmiştir (TBMM Milletvekili Kişisel Dosyası, Sicil No:1651). Son vekil olan Kamil Tayşi, Antalya doğumlu uzun bir dönem Diyarbakır Belediyesinde doktor olarak çalışmış, DP teşkilatlanmasında rol oynamıştır (TBMM Milletvekili Kişisel Dosyası, Sicil No:1652). Milletvekillerinin sosyolojik olarak değerlendirildiğinde karşımıza şu sonuçlar çıkmaktadır.

Milletvekilleri	Yaş	Eğitim	Meslek	Yabancı Dil	Çocuk Sayısı
Y.Kamil Aktuğ	49	Üniversite	Asker	Arapça, Fransızca, Farsça	3
A.Ferit Alpiskender	41	Üniversite	Hukuk	İngilizce	1
Yusuf Azizoğlu	43	Üniversite	Doktor	Fransızca	Çocuğu yok
M.Remzi Bucak	38	Üniversite	Hukuk	Fransızca, İngilizce	2
Mustafa Ekinci	46	Orta	Çiftçi		6
Nazım Önen	53	Üniversite	Çiftçi		4
Kamil Tayşi	41	Üniversite	Doktor	Fransızca	2

Yukarıdaki tablo 1950 Diyarbakır milletvekillerinin sosyolojik yönden dağılımını vermektedir. Tabloya göre ilk değerlendirilecek etap milletvekillerinin yaş ortalamasıdır. Demokrat Parti dönemindeki milletvekili yaş ortalaması 47.5 iken Diyarbakır'da bu oran 44.4 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca milletvekillerinin çoğu üniversite mezunu iken sadece Mustafa Ekinci ortaokul mezunudur. Diğer taraftan buna bağlı olarak meslek dallarında ise doktor ve hukukçuların çoğunlukta olduğu görülmektedir Mustafa Ekinci ve Nazım Önen ise çiftçilikle uğraşmaktadırlar. Yabancı dil bilme açısından ise İngilizce Fransızcanın milletvekilleri tarafından bilindiği anlaşılmaktadır. Çocuk sayısında ise Diyarbakır milletvekilleri DP milletvekillerinin oranının üzerinde yer almaktadır. Türkiye ortalaması 1.9 olarak ortaya çıkarken Diyarbakır milletvekillerinin ortalaması 2.5 olarak hesaplanmıştır. Bir tek Yusuf Azizoğlu'nun çocuğu bulunmamaktadır. Diyarbakır milletvekillerinin tümünün evli olduğunu da belirtmek gerekiyor.

Sonuç

Türkiye'nin kendine has bir demokrasi tarihi vardır. Her ülkede Türkiye'deki gibi bir oluşum tarihi beklenmeyebilir. Ya da Ortadoğu veya Balkan ülkelerindeki benzer bir demokrasiye geçiş hikâyesi oluşmayabilir. Bu nedenle Türkiye tarihini biraz da Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde aramak gerekir. Zira erken Cumhuriyet'in fikri altyapısı ve demokrasi anlayışını istenilen değil sadece lütuf olarak verilen bir hareket olarak ifade edilmektedir. Örneğin İngiltere'deki demokrasi geçiş aşamaları kanlı ve zoraki süreçlerden geçerek meydana gelmiştir. Fransa'daki İhtilal, tüm dünyayı etkilemiştir. Fakat Türkiye'de ya padişahın istemiyle ya da aydınların direnmesiyle gerçekleşmiştir. 1930-1946 yılları Türkiye'de tek parti yönetiminin hâkim olduğu yıllardır. İkinci Dünya Harbi sonrası Avrupa özelinde meydana gelen gelişmeler, Türkiye'de İnönü'nün tek adamlılığının tartışılmasını beraberinde getirdi. İşte bu süreç çok partili hayatın habercisiydi. Demokrat Parti'nin kurulmasıyla başlayan süreç toplum hayatında da demokrasi kavramlarının kullanılmasını beraberinde getirdi. Özellikle Anadolu şehirlerinde bürokrasi ve yerel yöneticilerin baskılarına rağmen cesur çıkışlar da yok değildi. İşte bu şehirlerden biri olan Diyarbakır, tarihsel geçmişi, medeniyeti, birçok olumsuz olayla anılmasına rağmen 1946 sonrası demokrasi anlayışına uygun bir ortamda Demokrat Parti teşkilatlanmaya çalıştı.

Demokratlar 1946 genel seçimlerinde Diyarbakır'da teşkilatlanamadıkları için seçime girememişlerdi. Ancak 1950 genel seçimlerini kazanabileceklerini umuyorlardı. Bu nedenle başta Nazım Önen, Yusuf Azizoglu, Kamil Tayşi ve Mehmet Remzi Bucak, Diyarbakır ve ilçelerinde Demokrat Parti gerçeğini hissettirmeye çalıştılar. Özellikle teşkilatlanma ve seçmen davranışı üzerinde beş kavramı ciddi manada kullandıklarını biliyoruz. Bunlardan birincisi din, ikincisi Kürtlük, üçüncüsü köylülük, dördüncü aşiretçilik ve sonuncu ise yerellik. Bu beş kavram Diyarbakır'daki seçmenin Demokrat Parti'ye kanalize olmasına yardımcı oldu. Bu strateji daha sonra 1954, 1957 genel seçimlerinde CHP tarafından da kullanıldı. Demokratlar için Diyarbakır önemliydi. Zira Diyarbakır'ın kazanılması demek domino taşı etkisi gibi diğer doğu illerinin de kazanılmasına yardımcı olacaktı. Bu nedenle Demokrat Parti Genel Başkanı Celal Bayar, üyeler Fuat Köprülü ve Refik Koraltan Diyarbakır'da mitingler düzenlediler. Bu mitinglere de halkın ciddi katılımları olduğunu arşiv belgelerinden biliyoruz. Bu arada Diyarbakır'daki bürokrat ve yerel yöneticilerin Demokratların çalışmaları hakkında genel merkeze rapor gönderdikleri anlaşılmaktadır. Sonuç yerine denilebilecek önemli bulgulardan biri de Diyarbakır'daki bürokrat ve yerel yöneticilerin sanki 1950 genel seçimlerinde Demokratların başarılı olacaklarına anlamış olmalarıdır. 1950 genel seçimleri sonucunda Demokratlar, Halk Partilerine göre daha fazla oy aldılar. Bu oylar d'hont sistemine göre tüm milletvekillerinin DP'ye geçmesi demektir. Toplam yedi milletvekilini DP kazandı. Adaylara bakıldığında yukarıda da bahsedildiği gibi beş temel öge etrafında milletvekilleri belirlenmiş ve sonuç olarak bu milletvekilleri seçilmişlerdir.

Kaynakça

BCA

T.C. Resmi Gazetesi

TBMM ZC

TBMM Milletvekili Kişisel Dosyası

- Ahmad, F. (2002). *The Making Of Modern Turkey*. New York: Routledge.
- Ahmad, F. (2011). Cumhuriyet Türkiye'sinde Siyaset ve Siyasi Partiler. R. Kasaba içinde, *Modern Dünyada Türkiye 1839-2010* (s. 229-274). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Ahmad, F., & Turgay Bedia, A. (1976). *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Akçay, N. (2013). *1946-1960 Yılları Arasında Diyarbakır'daki Siyasi Faaliyetler*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Balcı, M., & Karadeniz, Y. (2018). 1945 Çiftçi Topraklandırma Kanunu Tartışmalarının Siyasetteki Muhalif Oluşuma Etkisi ve Demokrat Parti'nin Kuruluşu. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 271-279.
- Çağlayan, E. (2014). *Cumhuriyet'in Diyarbakır'da Kimlik İnşası (1923-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eroğul, C. (1990). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- Goloğlu, M. (1982). *Demokrasiye Geçiş*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Gülsünler, M., & Ertürk, H. (2012). Demokrat Parti'nin 1946 - 1950 Yılları Arasındaki Halkla İlişkiler. *Selçuk İletişim Dergisi*, 90-99.
- İnan, S. (2006). *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Kahraman, H. B. (2010). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi 1920-1960 II. Cilt*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Öner, K. (1948). *Siyasi Hatıralarım Bizde Demokrasi*. İstanbul: Osmanbey Matbaası.
- Pektaş, Ş. (2010). *Milli Şef döneminde, 1938-1950, Cumhuriyet Gazetesi*. Fırat Yayınları: İstanbul.

-
- Sertel, Z. (2001). *Hatırladıklarım*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Tekeli, İ., & İlkin, S. (2014). *İktisadî Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toker, M. (1990). *Tek Parti'den Çok Parti'ye 1944-1950*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tuncer, H. (2012). *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950)*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Uçarol, R. (2013). *Siyasi tarih 1739-2012*. İstanbul: Der Yayınevi.
- Yeşil, A. (2001). *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Zürcher, E. J. (1994). *Turkey A Modern History*. London: I.B. Tauris.